

УДК 347.65(477)

С. А. Загородній

ЗМІНА ЧЕРГОВОСТІ ОДЕРЖАННЯ ПРАВА НА СПАДКУВАННЯ ЗА РІШЕННЯМ СУДУ

Розглянуто особливості зміни черговості одержання права на спадкування за рішенням суду, визначено підстави виникнення таких правовідносин. Розкрито співвідношення договірної та судової зміни одержання права на спадкування.

Визнання об'єктивного характеру поділу права на приватне і публічне зумовило закріплення в Цивільному кодексі (далі – ЦК) України як кодексі приватного права, кодексі громадянського суспільства розширення диспозитивних засад регулювання цивільних правовідносин. Це повною мірою торкнулося такої підгалузі цивільного права, як спадкове право. Невипадково серед методологічних підходів, покладених в основу реформування спадкового права, називають розширення диспозитивних засад спадкового права [1, с. 78]. Так, згідно із ч. 2 ст. 1259 ЦК України, фізична особа, яка є спадкоємцем за законом наступних черг, може за рішенням суду одержати право на спадкування разом зі спадкоємцями тієї черги, яка має право на спадкування, за умови, що вона протягом тривалого часу опікувалася, матеріально забезпечувала, надавала іншу допомогу спадкодавцеві, який через похилий вік, тяжку хворобу або каліцтво був у безпорадному стані.

Можливість зміни черговості одержання права на спадкування не встановлювалася цивільними кодексами 1922 р. та 1963 р. та є абсолютною новелою чинного ЦК України. Варто вказати і на те, що ЦК Російської Федерації не закріплює правило щодо зміни черговості одержання права на спадкування.

Заслуговує на увагу той факт, що зміна одержання права на спадкування за рішенням суду спеціально не досліджувалася в науці цивільного права. Автори розглядали ці відносини на рівні параграфів у підручниках і посібниках та надавали їм переважно загальну характеристику. Однак широке застосування на практиці ст. 1259 ЦК України, невизначеність підстав до спадкування спадкоємця за законом наступної черги зумовлює необхідність проведення наукових розвідок у цьому напрямку. А відтак, метою даної статті є встановлення підстав зміни черговості одержання права на спадкування за рішенням суду та з'ясування особливостей такого порядку спадкування.

У юридичній літературі питання підстав зміни одержання права на спадкування за рішенням суду було і залишається

дискусійним. Так, на думку З. В. Ромовської, спадкоємець за законом наступної черги може одержати право на спадкування разом із тим, хто прийняв спадщину, за наявності низки умов, визначених у ч. 2 ст. 1259 ЦК України, а саме: перебування спадкодавця в безпорадному стані, зумовленому похилим віком, тяжкою хворобою або каліцтвом; надання позивачем матеріальної та іншої допомоги спадкодавцеві; тривалий час такого опікування [2, с. 184].

Ю. О. Заїка вказує на те, що фізична особа, яка є спадкоємцем наступних черг, може вимагати в судовому порядку визнання за нею права на спадкування разом із спадкоємцями тієї черги, яка закликається до спадкування, за умови, що вона протягом тривалого часу: опікувалася; матеріально забезпечувала; надавала іншу допомогу спадкодавцеві, який був у безпорадному стані внаслідок похилого віку, тяжкої хвороби чи інших подібних причин об'єктивного характеру [3, с. 183].

І. В. Жилінкова розрізняє об'єктивні та суб'єктивні умови зміни черговості в судовому порядку. Об'єктивною умовою є те, що спадкодавцю надавалася матеріальна або інша допомога з боку спадкоємця; суб'єктивною – безпорадний стан самого спадкодавця. Причому лише сукупність двох умов може слугувати підставою для надання судом права на спадкування спадкоємцям наступних черг [4, с. 41].

Інакше вважають Є. О. Харитонов та О. І. Харитонova. Вони стверджують, що підставою виникнення організаційних правовідносин при зміні черговості одержання права на спадкування за ч. 2 ст. 1259 ЦК України є рішення суду [5, с. 230].

Таким чином, проблема визначення підстав зміни черговості одержання права на спадкування за рішенням суду залишається невирішеною та потребує ретельного наукового аналізу.

Спершу необхідно зауважити, що загальновизнаним у теорії права є розуміння виникнення правовідносин внаслідок певних юридичних фактів або їх сукупності. Як слушно зазначає з цього приводу А. В. Поляков, правові відносини не є статичними явищами. Вони не існують у постійному та незмінному вигляді. Навпаки, усі правові відносини виникають у певний момент, можуть змінюватися в процесі свого функціонування та рано чи пізно припиняють своє існування. Підставою для виникнення, зміни чи припинення правових відносин є різноманітні правові (юридичні) факти [6, с. 782].

Під юридичним фактом у науці цивільного права прийнято розуміти конкретні обставини об'єктивної дійсності, з якими норми цивільного права пов'язують виникнення, зміну чи припинення цивільних прав та обов'язків [7, с. 142–143; 8, с. 51]. Отже, юридичними фактами є не всі обставини, а лише ті, які

створюють певні правові наслідки. Поряд із юридичними фактами, як самостійними підставами виникнення правовідносин, виділяють *юридичні умови*, тобто обставини, що мають правове значення для настання правових наслідків, але пов'язані з ними не прямо, а через одну або кілька проміжних ланок [9, с. 328].

Визначаючи підстави зміни черговості одержання права на спадкування за рішенням суду, слід вказати на таке: встановлені у ст. 1259 ЦК України обставини не є юридичними фактами, оскільки прямо не породжують цивільні правовідносини у вигляді закликання до спадкування спадкоємця наступної черги разом із спадкоємцями тієї черги, яка має право на спадкування. Для виникнення вказаних правових наслідків необхідним є рішення суду. Саме на підставі рішення суду, що набрало законної сили, нотаріус видає спадкоємцю свідоцтво про право на спадщину за законом. Відтак підставою виникнення досліджуваних правовідносин є *рішення суду*.

Однак суд може ухвалити рішення у справі лише за наявності певних обставин, перелік яких визначений змістом ч. 2 ст. 1259 ЦК України. До таких обставин, або, як зазначалося вище, юридичних умов, належать наступні:

- надання спадкодавцю матеріальної або іншої допомоги з боку спадкоємця;
- тривалий час надання такої допомоги;
- безпорадний стан самого спадкодавця;
- віднесення особи до кола спадкоємців за законом;
- спір між спадкоємцями з приводу зміни черговості одержання права на спадкування.

Закон містить вичерпний перелік юридичних умов, що не підлягає розширеному тлумаченню. Відсутність хоча б однієї з них матиме наслідком застосування загального порядку черговості спадкування, визначеного ст. 1258 ЦК України, суть якого зводиться до наступного: спадкоємці за законом одержують право на спадкування *почергово*. Кожна наступна черга спадкоємців за законом одержує право на спадкування в разі відсутності спадкоємців попередньої черги, усунення їх від права на спадкування, неприйняття ними спадщини або відмови від її прийняття.

Аналізуючи наведені вище юридичні умови, слід погодитися із висловленою в цивілістиці позицією про те, що в ст. 1259 ЦК України законодавець вживає термін «опікувалася» не в розумінні опіки, що передбачена ст. 67 ЦК України, яка надає опікунові право вчиняти правочини від імені підопічного та покладе на опікуна зобов'язання дбати про підопічного, створювати йому необхідні побутові умови, забезпечувати його доглядом та лікуванням, оскільки, відповідно до ст. 60 ЦК України,

умовою призначення опіки є визнання фізичної особи недієздатною або малолітністю особи і позбавлення її батьківського піклування. Під поняттям «опікувалася» в контексті ст. 1259 ЦК України потрібно розуміти не здійснення цивільних прав та обов'язків від імені підопічного, а надання особі, яка перебувала в безпорадному стані і потребувала сторонньої допомоги, звичайних фактичних послуг у придбанні продуктів, медикаментів, приготуванні їжі, прибиранні квартири тощо. Тобто можна стверджувати, що «опікувалася» вживається в розумінні «турбувалася», «допомагала» [10, с. 301–302].

Надання допомоги спадкодавцеві *протягом тривалого часу* – оціночна категорія, та яка має визначатися судом виходячи із обставин конкретної справи. У будь-якому випадку дії спадкоємця не повинні носити разовий, епізодичний характер і допомога, що надається, має бути систематичною. Наприклад, за твердженням Ю. О. Заїки, строк такої допомоги не може бути меншим одного року, оскільки саме з такою тривалістю перебування на утриманні законодавець свого часу пов'язував виникнення права на спадщину в утриманця [3, с. 183].

Судовий порядок зміни черговості одержання права на спадкування застосовується, зокрема, у разі, якщо найближчі родичі ухилялися від виконання обов'язку щодо догляду за спадкодавцем, який потребував допомоги через похилий вік, тяжку хворобу або каліцтво, і такий догляд протягом тривалого часу здійснювали інші особи, які, хоча й входять до кола спадкоємців за законом, проте не є близькими родичами спадкодавця. Причини, з яких така допомога надавалася, не мають правового значення. Водночас близькі родичі померлого заперечують проти зміни черговості права на спадкування шляхом укладання відповідного договору (ч. 1 ст. 1259 ЦК України).

Так, наприклад, рішенням Охтирського міськрайонного суду Сумської області від 13 квітня 2010 р. задоволено позов про зміну черговості одержання права на спадкування. Як встановлено судом, позивачка з 20 лютого 2004 р. по 1 вересня 2009 р. постійно проживала зі своєю родичкою (спадкодавицею) за адресою: с. Хухра Охтирського району Сумської області, вул. Кірова 18, що підтверджується довідкою Хухрянської сільської ради від 18 лютого 2010 р.

Згідно з випискою Хухрянської дільничної лікарні, спадкодавиця знаходилась на диспансерному обліку з діагнозом ішемічна хвороба серця, дифузний кардіосклероз, серцева недостатність, церебральний атеросклероз і потребувала стороннього догляду та допомоги, що, власне, і робила позивачка.

1 вересня 2009 р. спадкодавиця померла. Позивачка за власні кошти, як належить, поховала родичку, що підтверджується довідкою Хухрянської сільської ради.

Встановлено, що після смерті спадкодавиці право на спадкування за законом, як спадкоємець третьої черги, має рідний племінник померлої – відповідач у справі.

Відповідно до ст. 1265 ЦК України, позивачка, як родичка четвертого ступеня споріднення спадкодавця, має право на спадкування за законом у п'ятій черзі.

Як убачається з вищевикладеного, позивачка проживала зі спадкодавицею однією сім'єю більше п'яти років до часу відкриття спадщини. Протягом усього зазначеного часу померлій, яка потребувала за станом здоров'я стороннього догляду, надавалась опіка з боку позивачки: купувалися ліки та інші засоби, необхідні для покращення стану здоров'я спадкодавиці, продукти харчування, сплачувались комунальні послуги. Крім того, позивачка за власні кошти поховала спадкодавицю та після її смерті постійно доглядала за спадковим майном. За таких обставин суд змінив черговість одержання права на спадкування, дозволивши позивачці успадкувати майно померлої разом із спадкоємцем третьої черги [11].

У той же час сам факт проживання зі спадкодавцем протягом певного часу і відповідна взаємна турбота осіб, які проживають разом, не є підставою для зміни черговості спадкування. Тому в рішенні суду має бути зазначено, як саме і протягом якого строку надавалася спадкодавцю опіка та допомога з боку спадкоємця, який звертається до суду із відповідним позовом. Крім того, потребує встановлення обставина щодо безпорадного стану спадкодавця.

Особливість зміни черговості одержання права на спадкування за судовим рішенням полягає в тому, що така зміна здійснюється *без згоди спадкоємців, які закликаються до спадкування, тобто за наявності спору*. Наведений висновок зумовлений змістом ч. 1 ст. 1259 ЦК України, де зазначається, що черговість одержання спадкоємцями за законом права на спадкування може бути змінена нотаріально посвідченим договором заінтересованих спадкоємців, укладеним після відкриття спадщини. Цей договір не може порушити прав спадкоємця, який не бере в ньому участі, а також спадкоємця, який має право на обов'язкову частку в спадщині.

За наявності згоди між спадкоємцями щодо зміни черговості одержання права на спадкування вони укладають відповідний договір. Спір щодо закликання до спадкування спадкоємця наступної черги підлягає розгляду в судовому порядку. Причому така справа розглядатиметься в позовному провадженні,

що характеризується наявністю спору та двох сторін із протилежним інтересом – позивача та відповідача.

Відповідно до п. 229 Інструкції про порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України [12], зміна черговості одержання спадкоємцями за законом права на спадкування провадиться після відкриття спадщини до видачі свідоцтв про право на спадщину. Після видачі таких свідоцтв спадкові правовідносини трансформуються у відносини власності, а відтак застосування ст. 1259 ЦК України при цьому порушуватиме права власників.

Закликання до спадкування спадкоємця наступної черги на підставі рішення суду не є окремим видом спадкування. Статтею 1217 ЦК України передбачено, що спадкування здійснюється за заповітом або за законом. Враховуючи ту обставину, що змінити черговість можливо лише шляхом закликання до спадкування спадкоємця за законом наступної черги, такі правовідносини існують у межах спадкування за законом, а відтак – є особливим порядком закликання до спадкування за відсутності заповіту.

Доцільність встановлення в законі такого порядку спадкування обумовлено поведінкою суб'єктів цивільних правовідносин. Невипадково З. В. Ромовська називає це одним із видів заохочення у цивільному праві [2, с. 184]. Слід підкреслити, що за правилом ч. 5 ст. 1224 ЦК України спадкоємець, який ухилився він надання допомоги спадкодавцеві, який через похилий вік, тяжку хворобу або каліцтво був у безпорадному стані, може бути *усунений від спадкування* за рішенням суду. Наслідком же усунення є спадкування іншими спадкоємцями тієї черги, яка закликається до спадкування. За відсутності спадкоємців цієї черги, закликається наступна, адже спадкоємці за законом одержують право на спадкування почергово.

Відтак особа, яка тривалий час опікувалася, матеріально забезпечувала спадкодавця, може взагалі не отримати права на спадкування через наявність більш близьких родичів. Судовий порядок зміни черговості одержання права на спадкування надає таким особам можливість успадкувати майно спадкодавця, хоча й разом із тими спадкоємцями, хто ухилився він надання допомоги померлому. Це цілком відповідає справедливості, добросовісності та розумності як загальним засадам цивільного законодавства (ст. 3 ЦК України).

Особа, яка тривалий час опікувалася, матеріально забезпечувала спадкодавця, за рішенням суду закликається до спадкування разом зі спадкоємцями тієї черги, які мають право на спадкування, і спадщина поділяється між ними у рівних частках.

Викладене дозволяє сформулювати такі *висновки*:

1. Одержання права на спадкування за рішенням суду не є окремим видом спадкування, а представляє собою особливий порядок спадкування за законом.

2. Доцільно виділити підставу та юридичні умови зміни одержання права на спадкування за рішенням суду. Підставою, або юридичним фактом виникнення таких правовідносин, є судові рішення, що набрало законної сили. У свою чергу, до юридичних умов належать такі обставини: надання спадкодавцю матеріальної або іншої допомоги з боку спадкоємця; тривалий час надання такої допомоги; безпорадний стан самого спадкодавця; віднесення особи до кола спадкоємців за законом; спір між спадкоємцями з приводу зміни черговості одержання права на спадкування.

3. Зміна одержання права на спадкування за рішенням суду здійснюється за наявності спору між спадкоємцями в порядку позовного провадження. Спір між спадкоємцями розглядатиметься судом після відкриття спадщини, але до видачі нотаріусом свідоцтв про право на спадщину за законом.

Список літератури: 1. Печений О. Деякі проблеми методології спадкування / О. Печений // Вісн. Акад. правових наук України. – 2009. – № 2 (57). – С. 77–83. 2. Ромовська З. В. Українське цивільне право. Спадкове право : підручник / З. В. Ромовська. – К. : Алерта ; КНТ ; ЦУЛ, 2009. – 264 с. 3. Заїка Ю. О. Спадкове право в Україні: становлення і розвиток : монографія / Ю. О. Заїка. – 2-ге вид. – К. : КНТ, 2007. – 288 с. 4. Жилінкова І. В. Актуальні питання спадкового права України : матеріали до семінару / І. В. Жилінкова. – Х. : Ксилон, 2009. – 400 с. 5. Харитонов Є. О. Цивільні правовідносини : навч. посіб. / Є. О. Харитонов, О. І. Харитонova. – К. : Істина, 2008. – 304 с. 6. Поляков А. В. Общая теория права: проблемы интерпретации в контексте коммуникативного подхода : курс лекций / А. В. Поляков. – СПб. : С.-Петербург. гос. ун-т, 2004. – 864 с. 7. Синайский В. И. Русское гражданское право / В. И. Синайский. – М. : Статут, 2002. – 638 с. – (Классика российской цивилистики). 8. Красавчиков О. А. Категории науки гражданского права. Избранные труды : в 2 т. Т. 2 / О. А. Красавчиков. – М. : Статут, 2005. – 494 с. – (Классика российской цивилистики). 9. Цивільне право України. Академічний курс : підручник : у 2 т. Т. 1 Загальна частина / за заг. ред. Я. М. Шевченко. – Вид. 2-ге, допов. і перероб. – К. : Ін Юре, 2006. – 696 с. 10. Цивільний кодекс України : наук.-практ. комент. (пояснення, тлумачення, рекомендації з використанням позицій вищих судових інстанцій, М-ва юстиції, науковців, фахівців). – Т. 12: Спадкове право / за ред. проф. І. В. Спасибо-Фатєєвої. – Х. : ФО-П Колісник А. А., 2009. – 544 с. – (Серія «Коментарі та аналітика»). 11. Рішення Охтирського міськрайонного суду Сумської області від 13 квіт. 2010 р. у справі № 2-498/2010 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/9245778>. 12. Інструкція про порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України : затв. наказом М-ва юстиції України № 20/5 від 3 берез. 2004 р. // Офіційний вісник України. – 2004. – № 10. – Ст. 639.

Надійшла до редколегії 12.11.2010

Рассмотрены особенности изменения очередности получения права на наследование по решению суда, определены основания возникновения таких правоотношений. Раскрыто соотношение договорного и судебного изменения очередности получения права на наследование.

The article considers the peculiarities of changing the order of obtaining the right for inheritance by the decision of the court. The grounds of such legal relations origin are determined. Correlation between contractual and judicial change in the order of obtaining the right for inheritance is disclosed.